

Csányi Erzsébet

CSÁTH-JÁRÓ ÁT-JÁRÓ

Csáth-way path-way

A Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium (Újvidék), valamint az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kara (Szabadka) 2008. szept. 25–26-án *CSÁTH-JÁRÓ ÁT-JÁRÓ (Csáth Géza, az irodalmi és pszichológiai diszkurzusok metszéspontja)* címmel nemzetközi interdiszciplináris tudományos konferenciát tartott Szabadkán, a Tanítóképző Karon.

A konferencia résztvevői a Pécsi Tudományegyetem, valamint az Újvidéki Egyetem tanárai, doktoranduszai, valamint más, a témával foglalkozó kutatók voltak: irodalomtudósok, pszichológusok, pszichiáterek, néprajzosok, művelődéstörténészek. Név szerint: dr. Bókay Antal egyetemi tanár (Pécs), dr. Káich Katalin egyetemi tanár (Szabadka), dr. Csányi Erzsébet rendkívüli egyetemi tanár (Újvidék), dr. Hózsa Éva rendkívüli egyetemi tanár (Újvidék–Szabadka), dr. Mirmics Zsuzsa egyetemi tanár (Budapest–Szabadka) – Heincz Orsolya doktorandusz (Pécs), mgr. Beszédes Valéria kutató (Szabadka), Samu János Vilmos tanársegéd, doktorandusz (Szabadka–Pécs), Beke Ottó tanársegéd, doktorandusz (Szabadka–Pécs), Bús Natália egyetemi hallgató (Szabadka), Kőváry Zoltán kutató, doktorandusz (Szeged–Pécs), Büti Etelka doktorandusz (Pécs), dr. Erős Ferenc egyetemi tanár (Pécs), dr. Stark András pszichiáter (Pécs).

A tudományos programbizottság tagjai (dr. Bókay Antal, dr. Csányi Erzsébet, dr. Káich Katalin, dr. Hózsa Éva, Samu János Vilmos) a konferencia-felhívásban hangsúlyozták, hogy a konferencia célja olyképp írni Csáth Gézáról, hogy kitűnjön, mennyire sokféle lét adódik zenéből és képzőművészetből, publicisztikából és szépirodalomból, klinikai orvoslásból és a pszichoanalitikus retorika szubverzív terjeszkedéséből. Csáth Géza ugyanis egy személyben (volt) író, zeneszerző, festő, publicista, orvos, pszichoanalitikus, ezért célszerűbb Csáthokról beszélni, mintsem egyetlen, autentikus és megkonstruálandó Csáthképről. Nagyobbára úgy képzeljük, minden egyes konferencia vagy szöveg közelebb visz minket az „igazi” témához, pedig legalább annyira módosítja azt, vagyis interveniál, hiszen „igaz” nincs, nem volt, nem lesz, de nem is kell. A konferencia célja az volt, hogy a résztvevők megérzékiítsék, hogyan indázik szét váratlan irányokban a tárgy, hogy a sok Csáth közül párbeszédbe elegyedjenek egyikkel-másikkal, hogy felmutassanak közülük néhányat, de inkább új arcot rajzoljanak hozzá, a végén pedig többes szám maradjon.

Dévavári Beszédes Valéria *A szabadkai polgárság Csáth Géza gyermekkori naplójának tükrében* című dolgozatában azt fejtegette, lehet-e forrásként használni egy tízenéves gyermek naplófeljegyzéseit. Nyújtanak-e azok megbízható adatokat egy adott korszak társadalmi viszonyairól, egy kisváros polgárságának az életéről. A vizsgálat eredményei szerint, még egy olyan viszonylag kisváros esetében is, mint Szabadka, ifjú Brenner József feljegyzései csak némi fogódzót nyújthatnak. Joggal vetődik fel az a kérdés is, mennyire általánosítható a szabadkai középosztályra az az életmód, amely a Brenner családra volt jellemző, átlagos polgári, értelmiségi család volt-e idősebb Brenner József családja. Az előadás a szűkebb Brenner család életét mutatta be Csáth Géza, öccse, Jász Dezső gyermek- és ifjúkori naplója, továbbá idősebb Brenner József hátramaradt memoárjai alapján. A dolgozat Dér Zoltán és Szajbély Mihály kutatási eredményeit érvényesíti. Reflektál Magyar László és Kenyeres Kovács Márta Lányi Ernőre vonatkozó tanulmányaira, valamint Kosztolányi Dezsőné Kosztolányi-életrajzára.

Bús Natália *Spanyol ópium az állatkertben* című tanulmánya azon téma köré szerveződik, amely – Julia Kristeva, Judith Butler és más feministaként tétélezett szerzők elméleti alapállításait, a posztmodern feminista diszkurzus stratégiáit és Jacques Lacan terminológiáját felhasználva – intertextuális kapcsolódásokat kutat a vizsgált szövegek bizonyos metonimikus elcsúszásai mentén. A kapcsolatok (re)textualizálásához a feminista diszkurzus perspektívái és a lacani pszichoanalízis fogalomrendszere nagymértékben hozzájárul, ugyanis képes szóra bírni, és esetenként egymás és önmaguk ellen kijátszani azokat a szövegbeli vakfoltokat, melyek temporálisan az egymással való kapcsolódások révén konstituálódnak az interpretáció terében. A vizsgálódás végül elvezetett azokhoz a következtetésekhez, amelyek feleletként szolgálhatnak a Csáth-orvos-Brenner-nő-gyilkos-drogfüggő-beteg-feleség-író jelölőhálózat csomópontjaiban implikálódó kérdések esetében.

Erős Ferenc előadásában (*A pszichoanalitikus és páciense mint „hős” és mint „szerző”*) olyan irodalmi művekkel (elbeszélésekkel, regényekkel, naplókkal, önvallomásokkal) foglalkozott, amelyeknek szerzője, hőse vagy mindkettője pszichoanalitikus, illetve páciens. Nem azt vizsgálja elsősorban, hogyan hat a pszichoanalízis az irodalomra és viszont, hanem azt, hogy milyen következményei vannak a szerzői szubjektumra, a narratív pozícióra nézve annak, hogy az író, az analitikus és a páciens (aki különböző kombinációkban lehet egy és ugyanazon személy is) egymás terébe lép, felborítva megszokott határokat és normákat. Csáth Géza műveiből kiindulva olyan regényekről volt szó, mint például Füst Milán *A Mester én vagyok*, Italo Svevo *Zeno tudata*, Georg Groddeck *A lélekkereső* és D. M. Thomas *A fehér hotel* című alkotása, végül, a „pszichoanalitikus regény” dekonstrukciójának két mai példája: Julia Kristeva *Gyilkosság Bizáncban* és Dai Sijie *A Di komplexus* című regénye.

Beke Ottó *Mesék, amelyek rosszul végződnek* című előadásában kifejtette, hogy Csáth Géza novellisztikája nagyobbára negatív narratív logikát követ. A történetek a halállal mint megjelölhetetlen, mint a léten vagy az itt-léten túli ponttal határosak, konzekvenciájuk a semmi felé nyitott. Mesék tehát, amelyek rosszul végződnek.

A novellaciklus és a gyűjteményes kötet címe (*Mesék, amelyek rosszul végződnek*) interpretációs stratégiaként és olvasati javaslatként szolgál, amely a narratív szekvenciákat egy előre meghatározott keretbe foglalja, függetlenül az egyes szövegek egyediségétől, megformálódási módjától.

A műfaji kódok hangsúlyos jelenléte azonban az elbeszélőforma repetitív affirmációja révén szintén jelentővé válik, és ellensúlyozza a tematikai-narratív negativitást. Egy másik szövegtér nyílik meg ilyenképpen, amely ironikus felhangokkal él, és metanarratív utalásaival megtöri a fikció illúzióját, miközben mintegy a történetmesélés esélyeit latolgatja.

A narratív szekvenciák műfaji strukturálódásán túl a műfaj narrativitása mint önreflexió bontakozik ki.

Hózsza Éva kifejtette előadásában (Csáth én-tűzijátéka és a Palics-álomba vezérlő [villamos]kalauzok), hogy a csáthi írói opus fokozatosan egyre inkább hozzáférhető a kutatás számára, noha a vajdasági és a magyarországi könyvkiadás, illetve recepció nem igazán fut mindig egy vágányon. A fordítások révén viszont a befogadás sokrétűbbé vált. A német irodalomértés *egyik támasza* például a *Muttermord* (1989) című novelláskötet válogatása, illetve utószava, amelyben Hans Skirecki az életrajzi adatok és a gyakran tévesen feltüntetett születési időpont közlését követően kiemeli a sztálinista irodalompolitika ideológiai torzulásait, a dekadens íróvá való „lefokozás” egysíkúságát, majd az 1956 után megvalósult rehabilitálást, vagyis irodalomértésünk „örökletes előfeltevéséből” és ezek reflexióiból indul ki. A kiadói koncepció szerint a novelláskötet és a *Napló* összetartozik, ennél fogva kétkötetes kiadványként jelent meg Berlinben (1989–1990). A *Napló*hoz fűzött tanulmányt Földényi F. László írta, a szöveg a várakozás dilemmáját, az „élő halott”, azaz a haláltudatú én látásmódját, ám mindenek előtt a rövid életút értelmezésére alkalmas tűzijáték-hasonlatot vetette fel. A csáthi kallódás a berlini utószó szerint a perspektívák sokféleségének problémáját emeli ki.

Az összehasonlító kutatások, akárcsak az egyoldalú freudi koncepciók azt igazolják, hogy irodalomértésünk nem mindig tart lépést a megértés, a tapasztalás, a kulturális identitás dinamikája, a fix pontok vezérlése, a hipertext-diskurzus stb. terén bekövetkezett átalakulásokkal.

Samu János Vilmos előadásának címe *A szerző „külsőlegessége magán a határon játszódik”*. *De (hol) van, látható ez a határ?* volt. A dolgozat a Csáth Géza írói névvel jelölt, vaskosan kanonizált szerzői pozíciót járja körül, illetőleg annak filmes reprezentációját tagolva adalékokkal szolgál a metalepszis elmé-

letéhez, biotext és medialitás, szubjektumfilozófia és irodalomelmélet interferenciáihoz. A narrátor és szerző viszonyának árnyalásával, egy alanytalanított nyelvfilozófiába való bevezetésével azt a tézist járja körül, miszerint a narrátor a szerzői szubjektum föllazított, esszencialisztikus előadottságától megfosztott, nyelvfilozófiaiilag reflektáltabb változata.

Az előadás a Csáth novellisztikájának motívumvilágából építkező, annak verbális kódoltságát audiovizuálisan transzponáló filmalkotásból, Szász János *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója* című munkájából indult ki, az adott opus keretei jelentették a vizsgálódás horizontját, ezért a nyelviség problémája eleve a médiumköziségben jelenik meg. Külön hangsúlyt kapott a nyelv láthatósága, nem csupán az ekphraszisz modusában, hanem az írott jelölő vizualitásának kezelése révén, a fényképezett írásnak mint szemantikai jegyeitől megfosztott érzékelhetőségnek a fölvetésében.

Stark András a *Dr. Brenner József és Klein Gizella találkozására az Ópium c. film tükrében* című előadásában Szász János filmjéből vett idézetek segítségével a pszichiáter és páciense kapcsolatának alakulását, a pszichoanalitikus folyamatban meghatározó áttétel-viszontáttétel megjelenését, megértésének nehézségeit érzékeltette.

Jung és Sabina Spielrein kapcsolatával szinte egy időben történik meg Brenner doktor és Gizella kisasszony találkozására. Jung hatással volt Csáth analitikus szemléletére, ismerte és alkalmazta a szóasszociációs próbát. A párhuzamokban és különbségekben az intimitás lélektani megszületésének, a szeretésnek mint alapvető terápiás hatásnak a kérdései érdemelnek figyelmet.

Büti Etelka előadásában (*Csáth mint anyagyilkos*) arról beszélt, hogy a világ-irodalom tele van az anya szentségének dicséretével. Az idősebb családtagokat általában tisztelni illik. Több alkotás is foglalkozik az apa meggyilkolásával, a pszichoanalízis alap-meséje is Oedipusz királyról szól, aki (tudtán kívül) agresszióra válaszolva ölte meg apját. Az anya-gyilkosságok ritkák, Csáth azonban legalább két novellájában ír róla. Felvetette a kérdést, hogyan, milyen pszichológiai jelentéssel tűnnek fel ezek a gyilkosságok novelláiban (*Anyagyilkosság, Találkoztam anyámmal*), és mit tudhatunk meg arról, hogyan kezelte Csáth személyes tragédiáját, s miért lehetett szüksége e szublimált bűnökre?

Mirnic Zsuzsanna *Az Elérhetetlen keresésében – A korai sérülések jelentősége Csáth Géza pszichobiográfiájában* címet viselő előadása Csáth Géza életének lélektani szempontból eddig háttérbe szoruló összefüggéseire fókuszált: a valódi édesanyával (Decsy Etelkával), valamint a gyermekkor (a serdülőkor előtti időszak) nőfiguráival következtethető kapcsolati mintákra; mindezek ugyanis mind a szenvedélybetegség, mind pedig a nővel való későbbi kapcsolat alakulását jelentősen megalapozták – erre pszichoanalitikus esettanulmányok, tapasztalati tények és empirikus adatok alapján egyaránt következtetni lehet. Az író életében az édesanyával való viszony említésének hiánya – szinte teljes elhallgatása –

nagy valószínűséggel a preverbális időszakból származó, feldolgozatlan traumákat jelez, melyek túllépésében az apával való ambivalens kapcsolat szintén hátráltatta; az anykapcsolat korai munkásságában való ábrázolása is ezzel összhangban alakul (a novella, amely híressé teszi: az *Anyagyilkosság*).

Káich Katalin előadása Szabadka századfordulós művelődési életével foglalkozott. Azt vizsgálta, milyen közművelődési állapotok voltak akkortájt, amikor Csáth iskolába járt, milyen volt az iskolarendszer, a színházi élet, a zenei kínálat, milyen napilapok, hetilapok jelentek meg? Hogyan működött a Szabad Lyceum?

Csányi Erzsébet *Élet – veszély; Csáth hintája határok között* című előadásában elmondta, hogy a Csáth-novellákban megjelenő veszély-motívum a határok közötti átjárhatóság kérdését puhatolja. Az élettörténetek misztikus, kanyargós ösvényeire vetítve a veszély hintája kinagyítva, szűrt fényben jelenik meg. Ez a megélhető, intenzív idő, amely ott villószik a hős döntéseiben, a választás izgalmában, a kihívások keresésében. Határon két világ között: kamasz- és felnőttkor, valóság és álom-láz-emlékképek, fantáziaképek között, de elsősorban határon élet és halál között.

Az elemzés foglalkozott a másságnak mint veszélyes, új, ismeretlen életminőségnek az igénylésével, ami nélkülözhetetlen a Csáth-hősök totalitás-élményének konstituálódásában. Életveszélyes vállalkozásaikban e hősök érzékelik, sőt megidézik a veszélyt, szükségük van a destruktív élmény újrajátszására. Életük strukturálódásának váza a kísérlet.

Csáth műveiben nemcsak a szadista destrukció katartikus jelenetének felmutatása fontos, hanem a negatívumot létrehozó és vele szembesülő alanyok közömbössége, edzetsége is. A vitalitás-motívummal egybehangzó érzelmi immunitás együttesen e hősök testi-lelki fölényét, de e fölény botrányát is demonstrálják.

A botrány felmutatásának és mással való megosztásának szükségéből fakad a kísérletjelenetek színházjellege, a néző és szereplő pozícióinak explikálása, a katarzis felhevítése.

Bókay Antal *Szelf-projekció és szelf-konstitúció az álomban* című előadásában elmondta, hogy a pszichoanalízisnek a XX. század elején keletkező diszciplínája és terápiás gyakorlata jelentős hatással bírt Csáth (és sok más kortárs) művészetében, szemléletében. Az előadás centrumában az álom problémája állt, mely a pszichoanalitikus szemantika, szemiotika reprezentatív területe. Freud álom-fogalma kettős, egyrészt egy tartalmi irányú, mely az álom és vágy kapcsolatára épül, másrészt pedig formai irányú, mely az álommunka fogalmával egy mediáló retorikai stratégiát teremt.

Kövény Zoltán *Matricídum, morfium és pszichoanalízis – Témák és variációk Csáth és Kosztolányi életében és műveiben* címmel tartotta meg előadását, amelyet a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 2007-es őszi konferenciáján elhangzott Paneth Gábor-előadás indukált: az anyagyilkosságról mint

kriminálpszichológiai jelenségről és irodalmi témáról szolt. Ez utóbbi egyik legismertebb magyar irodalmi példajaként Kosztolányi *Édes Anna* című regényét említette, amelyet a közelmúltban elhunyt Nemes Livia elemzett részletesen pszichoanalitikus szempontból. Az előadás nyomán kérdések egész sora merült fel, amelyek kétséges megválaszolhatóságuk ellenére érdemesek megvitatásra. Vajon véletlen-e, hogy a matricídium témája Kosztolányi unokatestvérének, Csáth Géának az életművében is jelentős helyet foglal el, de kevésbé áttételesen; konkrétan *Anyagyilkosság* címmel jelenik meg? Az, hogy az anyagyilkosság Csáth művészetében kevésbé álcázott, „cenzúrázatlan” formában bukkant fel, kapcsolatba hozható-e azzal, hogy az író tragikus sorsában később ténylegesen bekövetkezett egy „anyagyilkosság”, mégpedig feleségének, Jónás Olgának a megölése formájában? A pszichoanalízis tanulsága szerint a tettekre sarkalló vágyak tudattalan fantáziákban öltenek körülírható alakot, amelyek az én állapotától függően válnak álomképpé, cselekedetté, vagy művészi tehetség és „szublimációs képesség” megléte esetén műalkotássá.

Honnan származhat az erőszakos eseményt irodalmi témának választó unokafivérek közös fantáziája, és véletlen-e, hogy Csáth novellájában fiútestvérek követik el a gyilkosságot? Hogyan ragadhatók meg az elaboráció sikeres (Kosztolányi) és sikertelenné váló (Csáth) formái közti lélektani különbségek? Kapcsolatba hozható-e ezek – a klinikai kutatási eredmények szerint – az anya korai hatásától és a szelf szabályozásának zavaraitól korántsem független ópiumhasználat kontrollált (Kosztolányi) és kényszeres (Csáth) változataival? És végül: milyen hozadéka lehetnek volna a morfiumfüggő orvos, a lélektani irodalom mellett „vad” analízist is művelő Csáth Géa tervezett analitikus kúrájának, amelyet a mélylélektani felismeréseket „csak” művészi ábrázolásra felhasználó Kosztolányi Dezső szorgalmazott, és maga Sigmund Freud vezetett volna?

A nagyszámú közönség előtt lezajlott kétnapos tanácskozáson az előadásokat tartalmas eszmecsere követte. Az elnöklők dr. Hózsai Éva és dr. Bókay Antal voltak.